

MƏCAZİ MƏNALI SÖZLƏRİN TƏRCÜMƏDƏ YARATDIĞI PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN TRANSFORMASIYA YOLLARI

Mənsurə Əliquliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: mansura1154@yahoo.com

Xülasə. Məqalədə məcazi mənali sözlərin tərcümədə yaratdığı problemlər və onların aradan qaldırılması yolları araşdırılır. Məlumdur ki, hər bir dildə istifadə olunan məcazi mənali sözlər mövcuddur və belə sözlər bəzən tərcümədə böyük problemlər yaradır. Məqalədə göstərilir ki, belə çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün tərcüməçinin əsas vəzifələrindən biri məxəz və hədəf dillərin incəliklərini bilməklə yanaşı, onların arasındakı mədəniyyət fərqlərini də dərin araşdırmalı və tədqiq etməlidir.

Açar sözlər: Məcəzi məna, metafora, tərcümədə çətinlik, ekvivalent.

THE PROBLEMS CAUSED BY FIGURATIVE WORDS IN TRANSLATION AND THEIR WAYS OF TRANSFORMATION

Mansura Aliquliyeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The presented article discusses the problems caused by figurative words in translation and ways to overcome them. It is known that there are figurative words used in every language, and such words sometimes cause great problems in translation. The paper shows that in order to overcome such difficulties, one of the translator's main tasks is to know the intricacies of the source and target languages, as well as to deeply investigate and study the cultural differences between them.

Keywords: Figurative meaning, metaphor, difficulty in translation, equivalent.

ПРОБЛЕМЫ, ВЫЗВАННЫЕ ПЕРЕНОСНЫМИ СЛОВАМИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ И ИХ СПОСОБЫ ТРАНСФОРМАЦИИ

Мансура Аликулиева

*Азербайджанский Университет Языков, Баку,
Азербайджан*

Резюме. В статье рассматриваются проблемы, вызываемые переносными словами при переводе, и пути их преодоления. Известно, что в каждом языке используются образные слова, и такие слова иногда вызывают большие проблемы при переводе. Показывается, что чтобы преодолеть подобные трудности, одной из основных задач переводчика является знание тонкостей исходного и целевого языков, а также глубоко исследовать и изучать культурные различия между ними.

Ключевые слова: Переносное значение, метафора, трудность перевода, эквивалент.

1. Giriş

Dünyada bir çox dillər mövcuddur və bu dillər leksikasına, lüğət tərkibinə, quruluşuna və sair xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən kəskin fərqlənir. Hal-hazırda ingilis dili dünyanın ən əsas, ən əhəmiyyətli və beynəlmənal dillərindən biridir. Bu dil uzun tarixi inkişaf yolu keçdiyindən, tarix boyu başqa dillərlə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan və digər xarici dillərdən öz leksikasına sözlər daxil etdiyindən olduqca rəngarəngdir. İngilis dilinin lüğət tərkibi müxtəlif ictimai, iqtisadi, sosial proseslər nəticəsində formalaşmışdır. İngilis dili məcazlar, frazeologizmlər ilə zəngin bir dildir. Son illərdə də məcazlara, frazeoloji birləşmələrə dair bir

çox elmi tədqiqat işləri aparılmış, onların yaranması, strukturu, bədii əsərlərdə onların istifadə edilməsi və müxtəlif dillərə tərcümə edilmə yolları araşdırılmışdır. Bu barədə bir çox dilçilər fikir bildirmişlər.

2. Məcəzi mənali sözlərin tərcüməsində yaranan problemlər

Məcəzi mənali sözlərin yaranması, quruluşu, strukturu, işlənmə dairəsi, fərqli dillərdə ifadə etdiyi mənalar, istifadə olunma dairəsi və ən əsası tərcümə edilmə imkanları hər zaman aktualıq kəsb etmişdir və aydın məsələdir ki, tərcümə edilmə imkanları hər bir dil üçün eyni olmamışdır. Özündə hər hansı bir xalqın mədəniyyətini ehtiva edən tərcüməyə, məcazlı tərcüməni misal göstərmək olar ki, burada da ən vacibi metaforadır. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, metafora gündəlik dilin də əsas xüsusiyyətidir. Adətən, gündəlik dildə rast gəlinən metafora qaçılmaz bir şeydir və tərcümədə problemlər yaradır. Nord [10, s.49] qeyd etmişdir: “Tərcümə problemi hər bir tərcüməçinin konkret tərcümə tapşırığı zamanı həll etməli olduğu obyektiv problemdir”. Məcəzi mənali sözlərin tərcüməsində yaranan problemlər linqvistik, estetik, ədəbi, sosial-mədəni problemlər kimi özünü göstərir. Tərcümə, şübhəsiz ki, iki dil və iki mədəni ənənəni əhatə edən fəaliyyətdir. Müvafiq olaraq, tərcüməçilər məxəz mətnədə ifadə olunan mədəni aspektlərin hədəf mətnə aydın və uğurlu ötürülməsinə nail olmaq istəsələr, məxəz mətnədə yer alan mədəniyyət məsələsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Bu problemlərin iki (və ya daha çox) dil arasındakı mədəni və linqvistik boşluqdan asılı olaraq əhatə dairəsi dəyişə bilər. Məcəzi mənali sözlərin tərcüməsi zamanı bir çox üsullardan istifadə oluna bilər: orijinal məcazı onun tam ekvivalenti ilə təkrarlamaq; məcazı oxşar mənə ifadə edən başqa bir məcazla əvəz etmək və ya onun təxmini hərfi parafraza çevrilməsi. Burada tərcümə edilən mətnin növü, tədqiqatın mövzusu təhlildə, tədqiqatın obyektində və dizaynında öz əksini tapır. Yuxarıdakı bəzi təriflərə əsaslanaraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, tərcümə bir prosesdir və bir dildəki mənənin eyni təsvirə malik başqa bir dilə ötürüldüyü məhsul kimi də adlandırıla bilər. Sosioliqvestika sosial amillərlə linqvistik variasiya arasındakı əlaqəyə diqqət yetirir. Dilin çeşidləri, müxtəlif dillər arasında təmaslar, insanların dildən istifadəyə və istifadəçilərə münasibəti, dillərin dəyişməsi, o cümlədən dillə bağlı planlar sosioliqvestikada müzakirə olunan mövzulardır. Tərcümənin rolu təkcə tərcüməçinin fəaliyyətində deyil, o, həm də dil öyrənmə prosesində iştirak edir.

Obrazlı və ya məcazi dil hərfi mənada deyil, təxəyyül mənasında işlənir, gündəlik nitqdə və yazıda, ədəbi əsərlərdə (roman, şeir, poeziya və hekayə) və reklamlarda istifadə olunur.

3. Tərcümə prosesində səhvlər və onların aradan qaldırılması yolları

Tərcüməçilərin səhvlərə yol vermələrinin bəzi səbəbləri var. Məsələn, ümumi biliyin aşağı səviyyədə olması, anlama və dərk etmə qabiliyyətində məhdudiyətlər, tərcümə etdiyi dilin məxsus olduğu xalq, onun mədəniyyəti barədə az təsəvvürə malik olması, təcrübəsiz olması, məxəz və hədəf dillər arasındakı uzaqlıq dərəcəsi və s. Tərcüməçinin ilk işi məxəz mətnədə kəşifən bütün mümkün mədəni elementləri ölçüb-biçmək və onlara lazımi təsviri

verməkdir. Nyumark mədəniyyəti "müəyyən bir dildən ifadə vasitəsi kimi istifadə edən bir cəmiyyətə xas olan həyat tərzi və onun təzahürləri" olaraq təyin edir, buna görə də o, hər bir dil qrupunun özünəməxsus mədəni xüsusiyyətlərə malik olduğunu müəyyən edir. Mədəniyyət məsələsi tərcümənin nəticələrini nəzərdən keçirmək üçün zəruridir və dilin mədəniyyətin bir hissəsi olub-olmaması ilə bağlı fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, bu iki anlayış bir-biri ilə sıx əlaqəli görünür.

Tərcümədə yazışma problemlərini müzakirə edən belə nəticəyə gəlir ki, "mədəniyyətlər arasındakı fərqlər tərcüməçi üçün dil strukturunda olan fərqlərdən daha ağır fəsadlar yarada bilər" [9, s.130]. Daha sonra izah edilir ki, tərcümədə əhəmiyyətli formal dəyişikliklərə baxmayaraq, mədəniyyətdəki paralellər çox vaxt ümumi anlayışı təmin edir. Beləliklə, tərcümə üçün mədəni təsirlər leksik narahatlıqlarla yanaşı, əhəmiyyət kəsb edir.

Nyumark məcazın mənasını dərk etməzdən əvvəl müəyyən addımların atılmasını şərtləndirdi. Bu terminlərin başa düşülməsi, məcazı anlamaq üçün ilkin şərtidir: obyekt, obraz, məna, metafora və metonim.

Bədii əsər tərcüməçilərinin, adətən, ingilis romanlarını Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən qarşılaşdıqları bəzi çətinliklər bunlardır. Birincisi, linqvistik olaraq onlar, adətən, mürəkkəb strukturlara malik bəzi uzun mürəkkəb cümlələri başa düşürlər. Onlar həmçinin, mürəkkəb, başa düşülməsi çətin olan çox uzun abzaslar tapırlar. İkincisi, mədəni baxımdan, romanda mövcud olan sosial-mədəni terminlərin ən yaxın təbii ekvivalentini tapmaq çətindir, çünki müəllif həmişə öz mədəni mənşəyinə əsaslanan unikal sözlərdən istifadə edir. Üçüncüsü, ədəbi cəhətdən onları məcazi dillərə tərcümə etmək çətindir və romanda idiomatik ifadələr təsvir olunur. Bədii əsər tərcüməçiləri yerli xüsusi isimləri və ya adları və çox uzun abzasları tərcümə etməkdə problem yaşayırlar. Ona görə də, tərcüməçilər tərcümə prosesini diqqətlə aparmalıdırlar.

Bir çox tərcüməçilər, romanları tərcümə edərkən ehtiyatsızlıq edirlər, məsələn məlumatın ötürülməsində səhvlər edirlər; orijinal mətndən kənar öz şərhlərini əlavə edirlər; romanda ifadə olunan dəyərli məlumatlara dar şərh verirlər və nəhayət, məxəz mətnlə hədəf mətn arasında uyğun gəlməyən qərəzli tərcümə yaradırlar.

Bədii əsər tərcüməsinin bir çox problemləri var, məsələn metafora, bənzətmə və idiomatik ifadələrin tərcüməsi və s. Metaforanı tərcümə etmək adi bir ifadəni tərcümə etməkdən fərqlidir. Məcazi ifadə metaforadan ibarət ifadədir. Metafora özü mürəkkəb kontekstual mənalara malik olduğundan, tərcüməsi çətin olan ədəbi formadır.

Obrazlı dil rəngarənglik, aydınlıq və ya müqayisəni çatdırmaq üçün sözlərin şərti sıra və mənadan kənara çıxmış şəkildə işlədilməsinə aiddir.

4. Tərcümə prosesində məcazların bir çox növlərindən istifadə

İngilis dilində də məcazların bir çox növlərindən istifadə olunur. Məsələn, bənzətmə (simile): *"The cat sat in the chair like a king overlooking his kingdom"*. *"Pişik krallığına baxan bir padşah kimi kürsüdə oturdu"*. Pişiyin oturma vəziyyəti krallıqdakı hər hansı bir şəxs üçün deyil, onun üçün ayrılmış xüsusi kreslodada dincələn padşahla müqayisə edilir.

Metafora (metaphor): *"Time is money"*- *"Vaxt puldur"*dur. Bu cümlədə vaxt və pul müqayisə olunur və bu, sözün əsl mənasında, sahib olduğunuz vaxtın sizin malik olduğunuz pula bərabər olması demək deyil. Əksinə, bu o deməkdir ki, vaxt qiymətli resursdur və ondan pul qazanmaq üçün səmərəli istifadə edilməlidir. İstənilən vaxtın boşa getməsi, insanın daha çox pul qazanmaq şansını itirməsi deməkdir. Məsələn, İngilis dilindəki *"Life is a journey"* - *"Həyat bir səyahətdir"* məcazi mənada işlənmiş metaforadır və həyat səyahətə bənzədilir. Başqa bir nümunədə, *"She is my heart"* ifadəsində metafora bir obyekt digəri ilə birbaşa müqayisə edən bənzətmədir, məsələn *"O mənim ürəyimdir"*. "O" əvəzliyi birbaşa "ürək" ilə müqayisə edilir. *"She is a book worm"*- *"O, kitab qurdudur"*- ifadəsində, qızın çox kitab oxuduğuna, kitabları sevdininə işarə olunur.

Holman və Harmon [6, s.44] bənzətmənin (simile) dolayı yolla iki obyektin müqayisəsini ifadə edən məcazi dil olduğunu bildirir. Bu, metaforadan (metaphor) fərqlidir. Bənzətmədə adətən "like", "as", "such as", "as if" və "seem" ("kimi, elə bil, elə görünür") əlaqələndirici sözlərdən istifadə olunur, metaforada isə köməkçi feil olan "to be" (olmaq) istifadə olunur, misal üçün, *"He is like a frog"*- *"O, qurbağa kimidir"* bənzətmədir, *"He is a frog"*- *"O qurbağadır"* isə metaforadır. Bənzətmə fərqli kateqoriyalara və ya siniflərə malik olan iki fərqli obyektin müqayisə edir, buna görə də *"The boy seems to be as clever as his mother"* - *"Oğlan anası kimi ağıllı görünür"* kimi ifadə bənzətmə deyil, adi bir müqayisədir, çünki "oğlan" və "ana" sözləri eyni kateqoriyadandır. Onun fikrincə, bənzətmə nümunəsi *"He is as brave as a lion"*- *"O, aslan kimi cəsurdur"*dur, çünki "o" və "aslan" sözləri fərqli kateqoriyadandır. 'O' əvəzliyi insana, 'aslan' isə 'heyvan'a aiddir.

İdiom və ya idiomatik ifadə qrammatika və leksikoqrafiyada istifadə olunan, semantik və sintaktik cəhətdən bağlı olan və vahid funksiyasını yerinə yetirən sözlər toplusuna aid edilən termdir. Məsələn, idiomatik ifadə *"It's raining cats and dogs"* sözbəsöz tərcümə edilə bilməz, çünki bu ifadə idiomatik ifadədir. O, hədəf dilə idiomatik olaraq tərcümə edilməlidir ki, onun dəqiq tərcüməsi mümkün olsun: *"Gur yağış yağırdı"*, *"Bir yağış yağırdı ki, tut ucundan göyə çıx"*. *"Please, don't mention it"*; *"Not at all"*; *"It was a pleasure"*; və ya *"Forget it"* ifadələri sözbəsöz tərcümə edilə bilmir, amma tərcüməçi gərək onların *"Dəyməz; xoşdur"* - demək olduğunu və eyni mənada işləndiyini bilsin. İdiomatik ifadə ayrılı bilməyən bir vahiddir, məsələn, *"She washed her hands of the matter"*- *"O, əllərini bu məsələdən yudu"* demək deyil, *"O, məsələ ilə daha əlaqəsi olmaqdan imtina etdi"* deməkdir, və ya başqa bir misal, *"May I wash my hands?"* həmişə o demək deyil ki, kimsə hər iki əlini yumaq üçün icazə istəyir. Məsələn, *"That drives me crazy"*- *"Bu məni dəli edir"* ifadəsi o deməkdir ki, o, nəyisə şiddətlə bəyənmir; "dəli olmaq" bir şeyin əksini ifadə edir. *"That story just about killed me"* (Bu hekayə

məni öldürdü) və ya “*Then she turned her back on me again. It nearly killed me*” (Sonra o, yenə məndən üz döndərdi. Bu, az qala məni öldürdü). Deməli, “*öldürülmək*” həm müsbət, həm də mənfi mənə kəsb edərsə, tərcüməçi onun mənasını düzgün çatdırmaq üçün onu yadda saxlamalı idi.

Nəticə. Tərcüməçilərin səhvə yol verməmək üçün riayət etməli olduqları qaydalar aşağıdakılardır:

- Məxəz dili yaxşı bilməlidirlər;
- Hədəf dilə yiyələnməyi bacarmalıdırlar;
- Məxəz dilin mədəniyyətinə bələd olmalıdırlar;
- Hədəf dilin mədəniyyəti ilə də tanış olmalıdırlar;
- Ədəbi əsərlər haqqında geniş biliyə və elmə malik olmalıdırlar.

Ümumiyyətlə, məcazi mənalı sözlərin tərcüməsində müxtəlif tərcümə metodlarından, yəni ekvivalent, analoq, təsviri, kalka və digər üsullardan istifadə edilir və bu tərcümə metodlarına xüsusi diqqətlə yanaşılmalıdır və onların yanlış seçimi halında bir daha mənada təhrif, dillər və mədəniyyətlərə mənə uyğunluğunun pozulması kimi hallarla qarşılaşmağın mümkün olduğu qənaətinə gələ bilərik.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. (2019), Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı, 218.
2. Amos F.R. (2018), Early theories of translation (classic reprint). Forgotten Books, 222.
3. Bassnett S. (2002), Translation studies. London, Routledge, 192.
4. Bayramov Q. (2008), Tərcümə sənəti. Bakı, 251.
5. Holm M. (2017), Serving the world. London, Routledge, 324.
6. <https://doi.org/10.4324/9780203427460>
7. Hugh Holman C., Harmon W. (1995), A handbook to literature. London, Routledge, 189.
8. Xəlilov B. (2008), Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan nəşriyyatı, 452.
9. Newmark P. (1988), A textbook of translation. London, Routledge, 210.
10. Nida (1964), The theory and practice of translation. London, Routledge, 178.
11. Nord C. (2011), Text analysis in translation. London, Routledge. 214.
12. Schaffner C. (2004), Translation and norms. London, Routledge.
13. Selincer C.D. (2015), Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan, 228.